

MİXAİL NUAYMNİN "ƏRQƏŞİN XATİRƏLƏRİ" ƏSƏRİNİN İDEYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Bəsirə ƏZİZƏLİYEVƏ¹

XÜLASƏ

Məşhur ərəb yazıçısı Mixail Nuaymənın *Ərqəşin xatirələri* əsəri ideya-bədii xüsusiyyətləri, ədəbi-fəlsəfi fikirləri və ictimai xarakteri ilə ədibin yaradıcılığında özünəməxsus yer tutur. Povestdə sufizm fəlsəfi təlimi, xristianlıq dini, görkəmli rus yazıçısı L.N.Tolstoyun yaradıcılığı ilə səsleşən məqamlara təsadüf olunur. Mürəkkəb xarakteri və süjeti əsərin tədqiqatçılar tərəfindən Nuaymə yaradıcılığına məxsus orijinal və fərqli keyfiyyətlər baxımından dəyərləndirilməsinə səbəb olmuşdur. Geniş dünyagörüşü və zəngin qaynaqlara malik ərəb yazıçısının əsəri digər məşhur *Mirdadın kitabı*, *Cibran Xəlil Cibran* əsərləri ilə də ideya birliyinə malikdir. Əsərdə dünyanın faniliyi, ilahi eşq, fəqr məqamı, tənhalıq, tərki dünyalıq kimi ədəbi-fəlsəfi məsələlər Ərqəşin obrazı vasitəsilə ifadə olunmuşdur. Araşdırmada *Ərqəşin xatirələri* əsərində Mixail Nuaymənın təqdim etdiyi əsas fikirlər və əsərin ideya mənbələri öyrənilir.

Açar sözlər: Mixail Nuaymə, *Ərqəşin xatirələri*, ərəb, sufizm

¹ Doç.Dr. Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Edebiyyat Enstitüsü

THE IDEAS IN MEMOIRS OF A VAGRANT SOUL BY MIKHAIL NAIMY

SUMMARY

Memoirs of a Vagrant Soul by Mikhail Naimy, with its artistic characteristics, literary-philosophical ideas and social nature, has a special place among the creative works of the author. There are many ideas in the book which are in sync with the Sufi philosophical teachings, Christianity and the works of a prominent Russian writer, Leo Tolstoy. The book, thanks to its complex features and the plot, has drawn researchers to Naimy's works which are very original and unique. Many ideas in this book are also compatible with the ideas in the author's other well-known books such as *The Book of Mirdad* and *Khalil Gibran*. The literary-philosophical matters such as the ephemeral world, divine love, humility, solitude, renunciation have been expressed through the protagonist Arqash in the book. The major ideas and their sources are examined in this research dedicated to *Memoirs of a Vagrant Soul* by Mikhail Naimy.

Key words: Mikhal Naimy, «Memoirs of a Vagrant Soul», Arabic, Sufism

GİRİŞ

Mixail Nuaymə XX əsrin birinci yarısında ABŞ'da formalaşan ərəb mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. Zəngin yaradıcılıq yolu keçmiş ərəb yazıçısı Şərq və Qərb ədəbiyyatı, müxtəlif fəlsəfi və dini-fəlsəfi təlimlərdən bəhrələnmiş, dünya ədəbiyyatı tarixində önəmli yer tutan əsərlər yazmışdır. Ərəb və ingilis dilli əsərləri ilə Şərq və Qərb dünyası arasındakı ədəbi-mədəni əlaqələrə xidmət edən Nuaymə orijinal yazıçı kimi tanınır.

Çoxsahəli yaradıcılığı ilə ərəb mühacirət ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynayan Mixail Nuaymənin *Ərqəşin xatirələri* əsəri ədəbi-fəlsəfi səciyyə daşıyır.

Yazıçı *Ərqəşin xatirələri* povestini 1917-ci ildə Nyu-York şəhərində ərəb dilində yazmış və əsər 1949-cu ildə Beyrutda nəşr olunmuşdur. 1952-ci ildə isə yazıçı əsəri ingilis dilinə tərcümə edərək Nyu-Yorkda nəşr etdirmişdir.

a- Ərqəşin xatirələri əsərinin süjeti

Povest mürəkkəb və ədəbi-fəlsəfi xarakter daşıyır. Düşüncə və mühakimələrin şərhinə üstünlük verilmiş povestdə süjet xəttinin rəngarəngliyindən daha çox ideyaların ifadəsi diqqəti cəlb edir. Ərəb tədqiqatçısı Nadim Nuaymə kitabı təsnif etməyin çətin olduğunu söyləyərək yazır: Bu əsərdə detektiv roman, fəlsəfi dissertasiya, alleqoriya və avtobiografiya bir-biri ilə qarışmış və sufilikdə qurtaran poetik simvolizmin ardıcılığında birləşmişdir².

Əsərdə alçaq boylu, arıq, çopur sifətli, çox ağıllı, bir neçə dili yaxşı bilən, heç kimə qaynayıb-qarışmayan, hətta öz adı, milləti və ailəsi barədə məlumat verməyən, danışmaqdan çox susan otuz yaşlı gəncin düşüncələri təqdim olunur. Yağışlı bir gündə tamamilə islanmış, yarıçırpıq və müəmmalı gəncin restorana gəlməsi və burada ofisiant kimi iş qəbul olunaraq sahibkarı tərəfindən Ərqəş adlandırılmasından üç illik fəaliyyətindən sonra yenə də müəmmalı şəkildə yoxa çıxdığına qədərki hadisələr əsərdə təsvir olunmur. Əsas məsələlər müəllifin Ərqəşin məskunlaşdığı otaqdan tapdığı qutunun içərisində İncil ilə yanaşı, üzərində *Özümdən özümə* yazılmış xatirə qovluğunda öz əksini tapmışdır. Povest müəllifin oxucu ilə paylaşdığı xatirələrdən ibarətdir. Buna görə də görkəmli ərəbşünas A.İmanquliyeva əsərin gündəlik formasında yazıldığını qeyd edir. Beləliklə, əsər gündəlik formasında yazılaraq qəhrəmanın fəlsəfi fikirlərini şərh edir, mənəviyyat problemlərini araşdırır: Gündəliyin məzmunu kifayət qədər səthi xarakter daşıyır: bu, gerçəkliyi qismən də olsa əks etdirən hadisə və fikirlərin xronoloji və ardıcıl şərh deyil, fəlsəfi, mənəvi, bəzən də sosial məzmunlu mühakimə və düşüncələrin nizamsız, xaotik axınıdır³.

² Nadim Naimy, *Mikhail Naimy*, American University of Beirut, Beirut, 1967, s. 164.

³ Aida İmanquliyeva, *Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri*, Elm, Bakı, 2003, s. 234.

b-Povest qəhrəmanının səciyyəsi

M.Nuaymənın qəhrəmanları üçün maddi dünya ilə qarşı-qarşıya dayanan, öz *məni* ilə insan, həyat, dünya, yaradılış, mahiyyət, ilahi başlanğıc, yaxşılıq haqqında söhbət edən, bu düşüncələri ilə də çoxlarından fərqlənərək, tədricən onlardan ayrılan, bəndədən uzaqlaşdıqca xalqınə yaxınlaşan cəhətlər çox xarakterikdir.

Öz qəhrəmanlarını təbiidən fəvqəltəbiyyə və adidən qeyri-adiyə aparmaqla Nuaymə hələ də özünü idealist, daha doğrusu, həqiqi realist hesab edirdi⁴. Həmin cəhətlər ərəb yazıçısının digər əsərlərinə də xasdır. *Cibran Xəlil Cibran* əsərində də Nuaymə insanın kamilləşmə yolunu göstərmişdir:

İnsanın yeganə şöhrəti onun tədricən içindəki insanılıkdən ilahiliyə, müvəqqəti olandan daimi olana, eybəcərlikdən gözəlliyə, xülyadan həqiqətə, həyatın ikili zahiri görünüşündən həyatın daxili birliyinə qalxmasındadır⁵. Ərqəşin yolu da ziddiyyətlərin fonunda keçir, həyatın ikili məqamları qəhrəmanın obrazında, həyat tərzində və xatirələrində açıq-aydın sezilir. Xatirələr belə başlayır: Ümumiyyətlə desək, bütün insanlar iki kateqoriyaya bölünə bilirlər: danışanlar və susanlar⁶. Ərqəş özünü ikinci kateqoriyaya aid edir:

Mən bəşəriyyətin sakit hissəsinə aidəm, qalanları isə hamısı danışanlardır... Ona görə də digərləri danışdıqca mən susuram⁷. Buradan da Ərqəşin tənha obrazı meydana çıxır. Təsadüfi deyil ki, Ərqəş gündəliyi *Özümdən özümə* adlandırır. A.İmanquliyeva, haqlı olaraq, yazır:

Gündəlikdən olduqca tənha, insanlardan və həyatdan ayrı düşən bir insan barəsində təsəvvür yaranır. Onun həmsöhbəti, sadiq dostu yalnız kağızdır⁸. Doğrudan da Ərqəşin tənhalığının ən bariz nümunəsi onun sözlərini deməyə bir insan tapmadığı üçün, məhz, xatirə yazmaqla öz məni ilə söhbət etməsidir. A.İmanquliyevaya görə, Ərqəşi varlığın həqiqətinin dərki çox dərindən düşündürür, insan nə üçün yaşayır, o kimdir, onun dünya ilə qarşılıqlı əlaqəsi necədir?⁹.

M.Nuaymənın yaradıcılığında insanlığın problemləri haqqında düşüncələrə dalan obrazlar bir tərəfdən sufizm fəlsəfi təlimindən gələn tərki-dünya anlayışı ilə bağlı idi. Digər tərəfdən F.Nitsşenin

⁴ Nadim Naimy, *a.g.ə.*, s. 251.

⁵ Bushrui B.S.- Gotch P., *Gibran of Lebanon*, American University of Beirut, Beirut-Lebanon, 1975, s. 263.

⁶ Mikhail Naimy, *Memoirs of a Vagrant Soul*, New York, 1952, p. 67.

⁷ Mikhail Naimy, *e.ə.*, s. 67.

⁸ İmanquliyeva, *a.g.ə.*, s. 234.

⁹ İmanquliyeva, *a.g.ə.*, s. 235.

fövqəlinsan haqqındakı ideyalarından qaynaqlanırdı. Ən mühüm mənbələrdən biri isə insanların Allah qarşısındakı bərabərliyi hökmünə gətirib çıxaran dini dünyagörüşü idi.

Maddilik və ilahilik arasında qalan Ərqəş insanları həmin kontekstdə də iki qismə bölür:

Mən bir insanda iki Ərqəş olmalıyam; birinci, insanların dünyasından uzaqlaşmış və ali qanunların hökm sürdüüyü dünyaya çatacaq, səssizliyə bürünmüş insanlar; ikincisi, bəzi insan axınlarından kəsilib atılmış və axına yenidən qoşulmaq üçün çalışan insan¹⁰. Ərqəşin həyatı və onu əhatə edən aləm bu ikiliyin real təzahürləridir

Əsər konkret obrazın fikirlərini şərh etsə də burada yazıçının simasını və düşüncələrini görməmək mümkün deyil. Nadim Nuaymə *Nazaretdə və Poltovada xəyalpərəst və böyük idealist tələbə* Nuaymə ilə Ərqəş arasında uyğunluq görür:

Hər ikisi ehtirasla sevirilər; Ərqəş Nəclanı, Nuaymə rus qızı Varianı... Cismanilik mənəviliyi əzməmişdən əvvəl Ərqəş nigah yatağında gəlinin boğazını kəsir və Nyu-York restoranında tanınmayan ofisiyant kimi sığınacaq tapır... Nuaymə də Varianın sevgilisini itirmək qorxusu ilə intihara cəhd etməsinə baxmayaraq onu qəlbindən çıxarırdı¹¹

Məsələ burada konkret olaraq ölüm faktında deyil, əslində o, insanın mənəvi dünyasının, onun ilahi mənşəyinin həyatın maddi tərəfləri üzərindəki üstünlüyünü şərtləndirən simvoldur. Buna görə də sevgilisini öldürən Ərqəşin hərəkəti cinayət aktından daha çox, nəfsini saflaşdıraraq ilahiliyə cəhd edən mistiki simvollaşdırır. Povest ilə bir sıra məqamlarda səsləşən *Mirdadın kitabı* əsərində də M.Nuaymə qəhrəmanın dilindən sevgini, məhz, Ərqəşin dünyagörüşü kontekstindən dəyərləndirmişdir:

Aşiqini özünə tabe etdirən sevgi sevgi deyil. Ət və qanla qidalanan sevgi sevgi deyil. Yalnız çoxlu qadınlar və kişilər yetişdirmək üçün qadını kişiyyətə tərəf aparən və beləliklə, onların maddi olandan asılılıqlarını əbədləşdirən məhəbbət məhəbbət deyil¹². Mirdada görə, insanlar nə qədər ki, sevgidən əziyyət çəkirlər, nə özlərini dərk edər, nə də məhəbbətin qızıl açarını tapa bilirlər. Çünki onlar yalnız efemer özlərini sevir, ötəri sevgiyə sahib olurlar¹³.

Qeyd etdik ki, Ərqəşin sevgilisinə qarşı qəsd simvolik xarakter daşıyır. Əks halda, qəhrəmanın ölüm püskürən müharibələrə qarşı kəskin nifrəti səmimi qəbul olunmazdı. Vətənpərvərlik, şöhrət, iftixar kimi müxtəlif bəhanələrlə müharibə edən və insanları öldürənləri Ərqəş qəbul etmir:

Budur! Yer kürəsinin adamları müharibə ilə məşğuldurlar. Deyirlər ki, yer kürəsi əvvəllər

¹⁰ Mikhail Naimy, *Memoirs of a Vagrant Soul*, s. 67.

¹¹ Nadim Naimy, a.g.ə. s. 173.

¹² Mikhail Naimy, *The book of Mirdad*, Arkana penguin books, New York, 1993, p. 105

¹³ Mikhail Naimy, e.ə. s. 63.

bunun oxşarının belə şahidi olmamışdır...¹⁴

Buna görə də Nadim Nuaymənin müqayisəsi tamamilə düzgün hesab olunmalıdır. Biz bunu yazıçının digər əsərlərində Ərşəşin fikirləri ilə səsleşən məqamların mövcudluğunda da görə bilirik. *Cibran Xəlil Cibran* əsərində müəllif insanları məqsədə - burada söhbət insanın son məqsədi, kamilləşərək vəhdətə qovuşmasından gedir - yönələrək ona cəhd edənlər və əks qütblərə bölür:

Bəziləri tezliklə ağrıya çevrilən məmnunluqlarla özlərini əyləndirərək yolda axsaya-axsaya yeriyirlər. Başqaları nizamla gedir və bilirlər ki, bütün dünyəvi məmnunluqların kökündə ağrı durur, bu əzab-əziyyət cəhalətin köküdür¹⁵.

c-Əsərin ideya qaynaqları

Əsərdə Ərşəşin xatirə dəftəri İncil ilə birlikdə tapılır. Əslində, xristianlığın dini görüşləri M.Nuaymə və görkəmli rus yazıçısı L.N.Tolstoyun dünyagörüşlərini də birləşdirən ən mühüm kontekst idi. Yazıçı özü də bu məsələni dəfələrlə vurğulamışdı. Xatirələrində M.Nuaymə yazır:Tolstoy öz həyatına Xristin şagirdləri və bütün dünya üçün cızdığı yoldan daha nəcib yol tapa bilmədi, buna görə də kilsələrin bu yoldan nə qədər uzaqlaşdığını görüb, hər şeydən əvvəl onlara qarşı çıxdı. Sonra özü özünə qarşı çıxdı ki, ruhunu İncilin yolundan başqa yollardan çəkirdisən¹⁶. *Bir insanın qələbəsi mənim üçün əminlik yaradardı ki, əgər mən də cəhd edəməsə, qələbə qazana bilərəm* deyən M.Nuaymə L.N.Tolstoya mübarizəsində qalib çıxmağı arzulayırdı. Belə bir mübarizəni, istər öz-özüylə, istərsə də ətraf aləm ilə münaqişəni Ərşəşin obrazında çox aydın şəkildə görmək mümkündür. Ruhunun yüksəlişinə mane olan bütün maddi tərəflərini gözəl bir qadının simasında öldürən Ərşəş xatirələrində keçmişinə nəzər salır. Bir zaman insanlar arasında yaşayan, indi isə sakitliyə və tənhalığa çəkilərək *çox böyük həqiqəti axtaran* Məni arasındakı böyük uçurumu hiss edir.

O, keçmişin dünyəvi Ərşəşini öldürmüşdür, yeni saflaşdırılmış Ərşəş meydana çıxmağa bilərdi¹⁷. Ərşəşin mövqeyi sufizm təlimindəki fəqr anlayışına uyğun gəlir:

Fəqr məqamı qürb üçün, yəni haqqa yaxınlıq üçün mühüm mənzil sayılır, nəfsi saflığın vacib şərtlərindəndir. Ona görə də fəqr mülkündə bəndənin gədalıq etməsi dünyəvi sultanın dərğahından üstündür, çünki fəqr mülkündən keçən yol haqqın dərğahına yönəlir¹⁸. Tədqiqatçı fəqr məqamının *sadəcə olaraq var-dövlətin əksi olan yoxsulluq mənasında* işlənmədiyini yazır. Bununla belə, sufi

¹⁴ Mikhail Naimy, *Memoirs of a Vagrant Soul*, s. 23.

¹⁵ Bushru'i B.S.- Gotch P., *a.g.ə.*, s. 263.

¹⁶ Михаил Нуайме, *Мои семьдесят лет*, Наука, Москва, 1980, с. 206.

¹⁷ Mikhail Naimy, *Memoirs of a Vagrant Soul*, s. 45.

¹⁸ Nəsim Cümşüdoğlu, *Füzulinin sənət və mərifət dünyası*, Süruş, Bakı-Tehran, 1997, s. 182.

ədəbiyyatında bu mövqedə olan qəhrəmanların fani dünyadakı obrazı çox zaman həmin keyfiyyəti daşıyır. M.Nuaymənin yaradıcılığında sufi xüsusiyyətləri daşıyan Ərqəşin ofisiyant Mirdadın dilənçi, Leonardanın yoxsul skripkaçı kimi meydana çıxması da həmin cəhətləri simvollaşdırır. Bu yolda Ərqəş həyatı *ilahi məktəb* adlandırır:

Onun işi ilahiyyəti meydana çıxarmaqdır. Bu məktəbin məzunu olmaq Tanrı olmaq deməkdir¹⁹. Lakin həmin məktəb yalnız bəsirət gözü açıq olan insanları qəbul edir. Ərqəş insanların bəsirət gözünü açmağa çalışır.

Ərəbşünas alim A.İmanquliyevanın *Ərqəşin xatirələri* əsərindən nümunə olaraq təqdim etdiyiAh, Ərqəş, əgər sənün üçün kainatın bütün sirləri açılısaydı...Əgər mən hər adamın gizli gözü və gizli qulağı olduğunu, gözlərinin görmədiklərini, qulaqlarının eşitmədiklərini, onun düşüncə və sükut vasitəsilə gördüyünü, eşitdiyini deyə bilsəydim sözləri də sufizm təliminin bəsirət gözü haqqındakı düşüncəsinə uyğun gəlir.

Burada Ərqəşin təklənməsinin səbəblərini də görürük. Ərqəş daxili mahiyyətdən çox zahiri görüntülərə üstünlük verən insanlar arasında tək və *dəli* dir. M.Nuaymə yazır:

Nə gözə, nə qulağa, nə buruna, nə dilə, nə də ələ toxunmayan hissələr insanlara tərəfindən cəngəngiyat kimi qarşılanır. Sən onlara desən ki, onların gözlərinə görünməyən gözləri, bədənin ətindən və qanından da yaxşı maddədən olan qulaqları var və sakit xəyala daldığın zaman onlar zahiri gözün görə bilmədiyini görə bilirlər və zahiri qulağın eşidə bilmədiyini eşidə bilirlər...onlar həmin andaca sənə axmaq və ya dəli ləqəbi verərlər²⁰.

Mənəvi göz və qulaq problemi xristianlıq üçün də xarakterikdir. *İncil* də İsa peyğəmbər şagirdlərinin nə üçün izdihama toplaşanlara məsəllər söylədiyini soruşduqları zaman deyir:

Mən ona görə onlara məsəllərlə söyləyirəm ki, gördükləri halda görməzlər, eşitdikləri halda eşitməzlər və anlamazlar²¹.

Quranda bu məsələlərin daha bariz nümunələrini görürük:

Şübhəsiz ki, sən (haqqa) çağırışı nə ölümlərə bildirə bilərsən, nə də dönüb gedən karlara eşitdirə bilərsən! Sən korları da düşdükləri əyri yoldan qurtarıb düz yola gətirə bilməzsən²².

Sufi ədəbiyyatda, eləcə də dünya ədəbiyyatının bir sıra nümunələrində tənhalığın tərkidünya obrazına çevrilməsində qarşıya çıxan dəli obrazı müşahidə olunur. Təsadüfi deyil ki, C.X.Cibran

¹⁹ Mikhaıl Naimy, *Memoirs of a Vagrant Soul*, s. 4

²⁰ Mikhaıl Naimy, *Memoirs of a Vagrant Soul*, s. 18.

²¹ İncil, *Bibliya Tərcümə İnstitutu*, Bakı, 1993, s. 39.

²² *Quran*, Möminin nəşriyyatı, Bakı, 2001, s. 496.

1912.ci ildə M.Nuayməyə yazdığı və dəliliyi *ilahi ədalətə doğru ilk addım* hesab etdiyi məktubunda yazır:

Dəli ol, Mişa. Dəli ol və bizə sağlam düşüncənin pərdəsi arxasında hansı sirlərin gizləndiyini danış²³. *Ərqəşin xatirələri* əsərində Ərqəşin gündəliyi bitdikdən sonra müəllifin əlavəsi və obrazın keçmişi haqqında yazıldığı güman olunan 26 iyun 1913.cü il tarixli ispan qəzetlərindən birindən götürülmüş məqalə təqdim olunur. Məşhur Livanlı mühacir ailənin yeganə oğlu olan Şakip Naman bərəsində danışılarkən onun çox istedadlı, ağıllı olması və universiteti yüksək səviyyədə bitirməsi məlumatları ilə yanaşı, *bəzi istiqamətlərdə qeyri-normal* olması haqqında insanlar arasında dolaşan fikirlər də yazılır. *Sağlam düşüncənin pərdəsi arxasında gizlənənlərin* dəli obrazının vasitəsilə ifadəsi xüsusiyyətlərini L.N.Tolstoyun yaradıcılığında, xüsusilə də *Dəlinin qeydləri* hekayəsində də görürük. Əsərdə dəlinin dilindən deyilir:

Bu gün məni müayinə etmək üçün quberniya idarəsinə aparmışdılar. Muayinə vaxtı fikirlər haçalandı, mübahisə elədilər və qərara gəldilər ki, mən dəli deyiləm. Buna görə belə qərara gəldilər ki, mən bütün qüvvələrimi səfərbərliyə alıb özümü danışmamağa məcbur elədim. Özü də ona görə danışmadım ki, dəlixanadan qorxuram, qorxuram ki, orada dəlilik etməyə imkan verməsinlər mənə... Onlar qərara gəlsələr də, nəticə çıxarsalar da dəxli yoxdur, mən özüm bilirəm ki, dəliyəm²⁴.

Onun dəliliyinin ilk *tutmalarına* səbəb əzab idi, yanında bir oğlan uşağının amansız döyülməsindən duyduğu əzab, İsa peyğəmbərə çarmıxa çəkilən zaman verilən işgəncələr, real həyatın insan mənəviyyatını pozğunluğa sürükləyən normalarının verdiyi əziyyət və maddi həyatın digər əzabları idi. Bunlardan qurtarmaq üçün isə insan həqiqəti axtarır və tapır. Əsil həqiqət isə insanı tanıya yaxınlaşdırır, onu saflaşdırır. Göründüyü kimi, dünya ilə konfliktə olan insanın gündəliyini təqdim edən *Ərqəşin xatirələri* əsərində L.N.Tolstoy ideyaları ilə səsleşən motivlər də mövcuddur. A.İmanquliyeva povestini L.N.Tolstoyun *Etiraf*, *İndi nə etməliyəm* əsərləri ilə səsleşən məqamlarına diqqət yetirmişdir. Tədqiqatçı alim dini birlik, insanların Allah qarşısındakı bərabərliyi fikirlərini L.N.Tolstoyun *Etiraf* əsərindəki müvafiq ideyalarla müqayisə etmişdir. L.N.Tolstoyun əsərlərində dini birlik, bərabərlik, ilahi başlanğıc kimi məsələlərin qoyuluşu, doğrudan da, çox güclüdür. Məşhur ədib yazırdı:

Bütün insanlıq onu idarə edən ilahi başlanğıc, ideallar əsasında yaşayır və inkişaf edir. Bu ideallar dinlərdə, elmdə, incəsənətdə, dövlət formalarında ifadə olunur. Bu ideallar yüksəlir, yüksəlir və insanlıq ali xoşbəxtliyə doğru gedir. Mən insanlığın bir parçasıyam və mənim missiyam insanlığın ideallarını gerçəkləşdirməkdir²⁵.

²³ Джебран Халил Джебран, *Избранное*, Художественная литература, Ленинград, 1986, с. 482.

²⁴ Лев Толстой, *Əsərləri*, XI cild (hekayələr, povestlər), Bakı, 1983, s. 293.

²⁵ Tolstoy, e.ə., s. 124.

L.N.Tolstoy, ilk növbədə, insanlığın sirlərinin öyrənilməsi zəruriyyətini göstərir. O, inamı həyatın gücü adlandırır²⁶. Görkəmli ərəbşünas A.İmanquliyeva müəlliflərin əsərləri arasında müqayisəli təhlil apararkən L.N. Tolstoyun *İndi nə etməliyik?* əsərində də insanların cəmiyyət qarşısındakı borcu məsələlərini nəzərdən keçirmişdir. Ölkəni bürüyən dilənçilikdən dəhşətə gələn L.N.Tolstoy yazır:

Əslində mən nə istəyirəm? Mən digərlərinə xeyirxahlıq etmək istəyirəm, elə etmək istəyirəm ki, insanlar ac və yoxsul olmasınlar, insanlar insanlığa layiq yaşaya bilsinlər²⁷. Əsərdə *müəllif Nə etməliyik?* sualı qarşısındakı əzablarını ifadə edir. A.İmanquliyevaya görə, özünüdərək yolu ilə həqiqətə çatmaq haqqında Ərqəşin mühakimələri L.N.Tolstoyun insan varlığının mahiyyəti ideyasının şərh olunduğu *Həyat haqqında* publisistik kitabının da müddəalarına yaxındır²⁸. Burada bir məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, qeyd etdiyimiz kimi, hər iki yazıçı xristian olmaqla dini məsələlərə xüsusi yer verir, xristianlıqdan gələn məhəbbət, humanizm, din birliyi, bərabərlik və s. kimi məsələlərdə oxşar mövqe ifadə edirlər. İncildə deyilir:

Fəqət siz özünüzə *müəllim* dedirtməyin, zira sizin müəlliminiz birdir və siz hamınız qardaşınız. Yer üzündə kimsəyə ata deməyin, zira Atanız birdir, səmavi Atadır²⁹.

M.Nuaymə *Ərqəşin xatirələri* əsərində özünün sosial bərabərsizliyə dair baxışlarını, insan hüquqları barəsindəki fikirlərini də ifadə edir:

Ərqəş müxtəlif sosial institutları və həyat hadisələrini - hakimiyyət, məhkəmə, müharibə, din və s. yenidən dəyərləndirir və tənqidə məruz qoyur³⁰. Humanist yazıçı kimi M.Nuaymə həmişə zorakılığa və müharibələrə qarşı olmuşdur. Hələ İ.Y.Kraçkovskiyə yazdığı məktubunda ədib müharibə haqqında yazırdı:

Həmin ildə (1918 - B.Ə.) müharibəyə, qəddarlığın təşkilinin bütün formalarına böyük nifrətimə baxmayaraq, mən Amerika ordusunda döyüşürdüm. Bütün dünyanın alov içində olduğunu görüb milyonlarla digərləri kimi mənim də həyatımın bu nəhəng yangını dayandıрмаğa kömək edə biləcəyini hiss edirdim³¹. Bu məsələlər ərəb yazıçısını bütün həyatı boyu narahat etmişdir.

²⁶ Tolstoy, e.ə., s. 141.

²⁷ Лев Толстой, Публицистические произведения, том.16, Москва, 1983, с. 227.

²⁸ İmanquliyeva, a.g.ə., s. 236.

²⁹ İncil, a.g.ə., s. 66.

³⁰ İmanquliyeva, a.g.ə., s. 235.

³¹ Игнатий Юлианович Крачковский, Автобиография Михаила Нуайме, Избранные сочинения, III том, Издательство Академии наук ССР, Москва-Ленинград, 1956, с. 227.

NƏTİCƏ

Göründüyü kimi, M.Nuayməninin «Ərqəşin xatirələri» əsəri yazıçının əsas yaradıcılıq keyfiyyətlərini əks etdirməklə özünəməxsus bədii xüsusiyyətlərə və ədəbi-fəlsəfi ideyalara malikdir. Əsər sadə süjet xətti içində müxtəlif məsələləri əhatə etmiş, humanist və bəşəri düşüncələri ön plana çəkmişdir. Həyatı, yaşadığı, təhsil aldığı illəri və bəhrələndiyi mənbələri, yaradıcılıq konsepsiyasının əsas prinsiplərini əhatə edən povestin ərəb ədəbinin irsində mühüm yer tutduğunu söyləmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Cümşüdoğlu, Nəsib, 1997, *Füzulinin sənət və mərifət dünyası*, Süruş, Bakı-Tehran
2. İmanquliyeva Aida, 2003, *Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri*, Elm, Bakı
3. *İncil*, 1993, Bibliya Tərcümə İnstitutu, Bakı
4. *Quran*, 2001, Möminin nəşriyyatı, Bakı
5. Tolstoy, Lev, 1983, *Əsərləri*, XI (hekayələr, povestlər), Bakı
6. Джебран Халил Джебран, 1986, *Избранное*, Художественная литература, Ленинград
7. Крачковский, Игнатий, 1956, *Автобиография Михаила Нуайме: Избранные сочинения*, III т., Издательство Академии наук СССР, Москва-Ленинград
8. Нуайме Михаил, 1980, *Мои семьдесят лет*, Москва
9. Толстой Лев, 1983, *Публицистические произведения*, т.16, Москва
10. Naimy Mikhail, 1993, *The book of Mirdad*, Arkana penguin books, New York
11. Bushrui B.S., Gotch P, 1975, *Gibran of Lebanon*, American University of Beirut, Beirut-Lebanon
12. Naimy Nadim, 1967, *Mikhail Naimy*, American University of Beirut, Beirut
13. Naimy Mikhail, 1952, *Memoirs of a Vagrant Soul*, New York